

Archeologie středověkého a novověkého města

8. Vybavení domácností a kultura bydlení.

Prostor domu

- **Otto Bruner** – Das „ganze Haus“ und die alteuropäische „ökonomik“, in: Neue Wege der Verfassung- und sozialgeschichte, Göttingen 1968.
- **Richard van Dülmen** – Kultura a každodenní život v raném novověku 16.–18. století. I. Dům a jeho lidé, Praha 1999.
 - vymezil dům jako základní jednotku společenského života (rodina až v 18. stol.)
 - obyvatelé domu podléhali pánu domu: kontrolována sousedy a vrchností (obcí)
 - funkční domácnost zajišťovala všeobecný řád
- **Dům** – ztělesňoval sociální prestiž majitele
 - chránil před chladem, vlhkem a ohrožením z vnějšku: zdí, okapem, plotem
 - prostor pro bydlení, práci, zábavu: právní ochrana (těžký prohřešek: útok na dveře, okna)
 - 1. městský** – řemeslníci: dílny
 - obchodníci: krám, sýpky a sklady se zbožím
 - šlechta: hospodářské budovy (konírny)
 - 2. vesnický:** obytný dům s hospodářskými objekty (stáje, chlévy, stodoly)

- **Domácnost** – pán domu + rodina + členové domácnosti
 - různá sociální prostředí: vesnice, města, panská sídla, církevní prostředí
 - diferenciacie inventáře: zámožnost, životní styl

- **Prameny** – 1. **písemné:** inventáře, testamenty, závěti, korespondence, urbáře (od 13. stol.)
 příručky vedení domácnosti (household books)
 1393: tzv. Ménagier de Paris (The Good Wife's Guide)

 2. **ikonografické:** dřevořezy, mědiryty, iluminace
 Ruralium commodorium opus, Pierre Crescenzi (14. stol.).

 3. **archeologické:**
 - a) vnitřní vybavení – zabezpečení domu: kování, zamykací mechanismy
 - vytápění: pece, krby, kamna
 - osvětlení: louče, keramické kahánky
 - nábytek: stůl, postel, truhla, almara, vana
 - b) užitkové předměty každodenní potřeby – příprava stravy, stolování, odívání
 - řemeslnické nástroje
 - hygiena
 - náboženské předměty (víra)

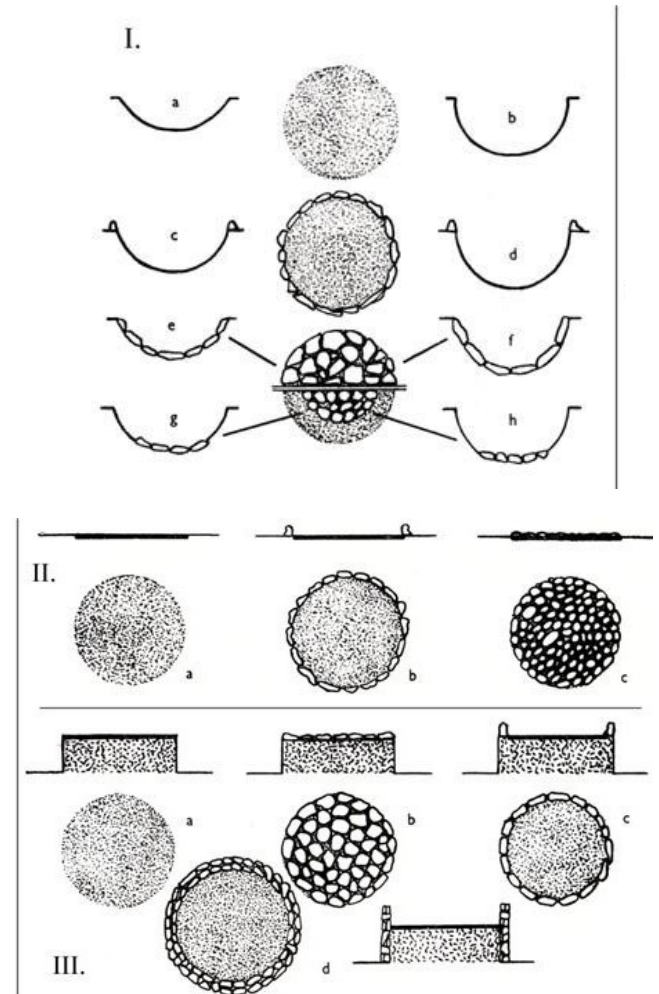
Vytápění

- **1. Přímé:**

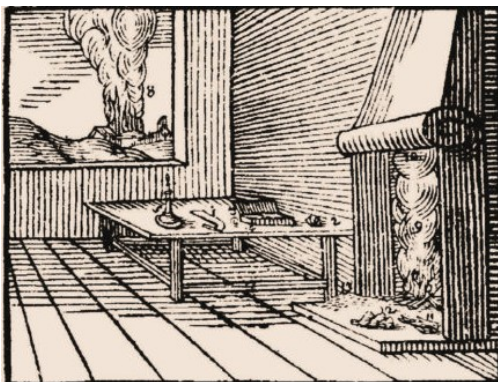
- **ohniště:** nejjednodušší otopná zařízení využívaná Slovany
- **pece:** ohniště zaklenuté klenbou (příkládací otvor – pekelec: dým do podkroví)
- **krby:** vytápěly obytné místnosti, kouř do komínu

- **Ohniště** – nejstarší otopná zařízení využívaná od starohradištního období
 - zahlobená (I), na úrovni terénu (II), nad terénem (III)
 - 80. léta 13. stol.: v obytných domech v Uherském Hradišti

- **Pece** – ohniště zaklenuté klenbou různého tvaru
 - s předním plněním
 - funkce: 1. vytápění obytných prostor
2. příprava stravy: potravinářské (chlebové)
3. výrobní zařízení: hrnčířské, hutnické, sklářské

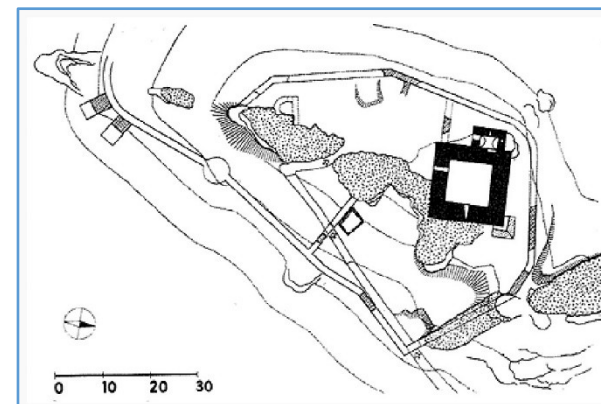
- **Krb** – částečně uzavřené ohniště
– z něj černá kuchyně s komínem

- **12. stol.** – nejstarší: hrad Přimda
 - Soběslavův palác na Pražském hradě
 - císařská falc v Chebu
 - mladší knížecí palác na Vyšehradě (?)
 - biskupský palác na Pražském hradě
 - zděné románské domy v Praze (?)

Kemenate/Steinwerk – komnata vytápěná krbem
ve zděném domě
– obytná část obvykle v patře

Přimda – římsa románského krbu v prvním patře věže

- **2. Nepřímé:**

- **hypokausta:** od 8/ 9. stol.: podpodlahové teplovzdušné vytápění převzaté z římských vil
karolínské falce: Werle u Goslaru, Tilleda
cisterciácké kláštery: Maulbron, Pforte an der Saale
Pražský hrad: po 1333: zbytek teplovzdušné pece v mezipatře paláce
Brno: 2 pol. 14. stol.: kartuziánský klášter v Králově Poli
- **pece se zadním plněním:** 9./10. stol. (Švýcarsko, Německo)
- **kachlová kamna:** vytápěna ze síně nebo černé kuchyně
 - a) z nádobkových kachlů: 13. stol.
 - b) z komorových kachlů (podstavec – sokl – nástavec): 14. stol. –
- **kamnovce:** ze železa nebo z mědi (Ofentopf): 17. a 18. stol.

Dřevoryt, Benedikt Buchpinder, Norimberk, 1488.

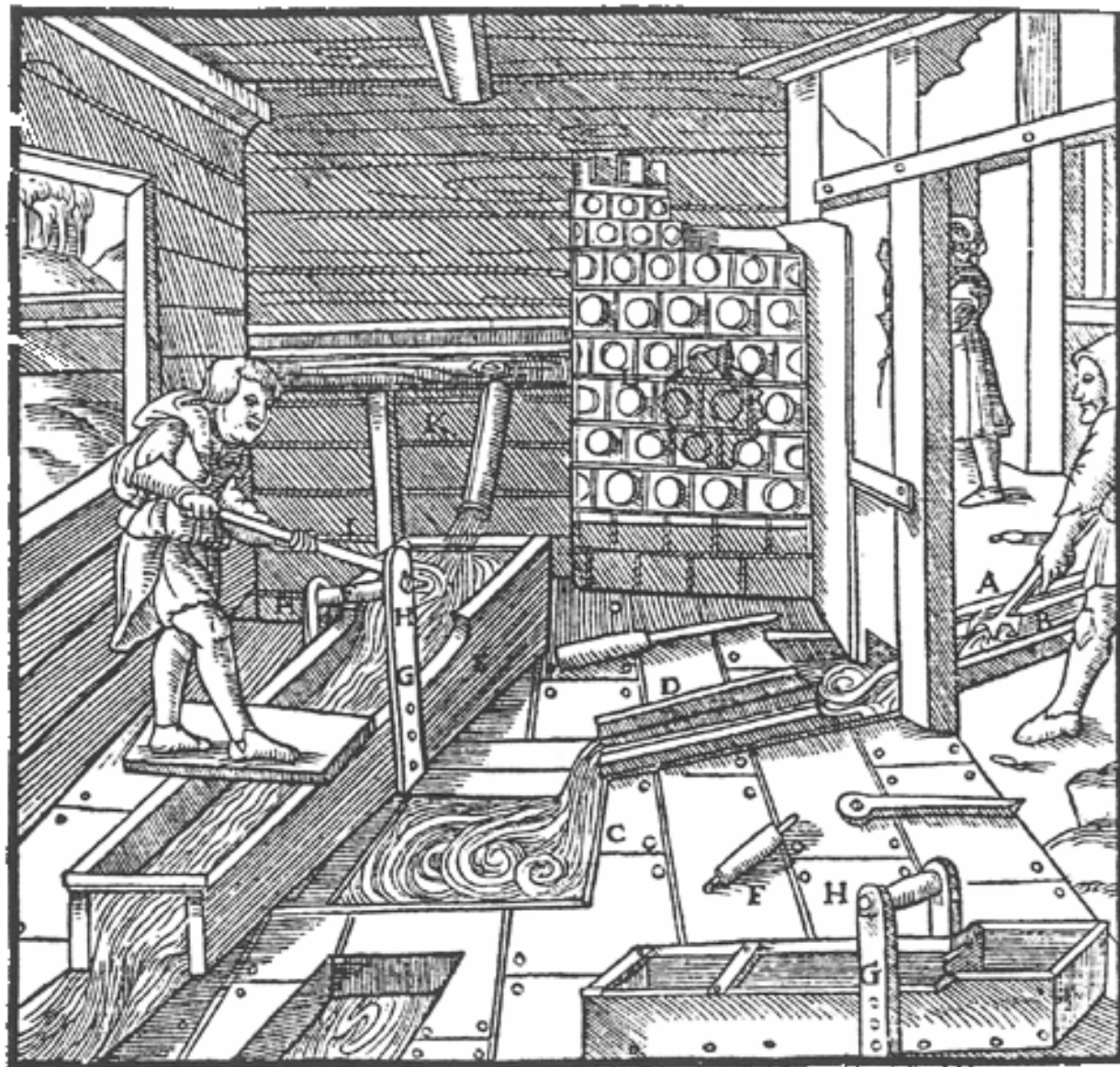
Dřevoryt, Hans Volz, Norimberk, 1482

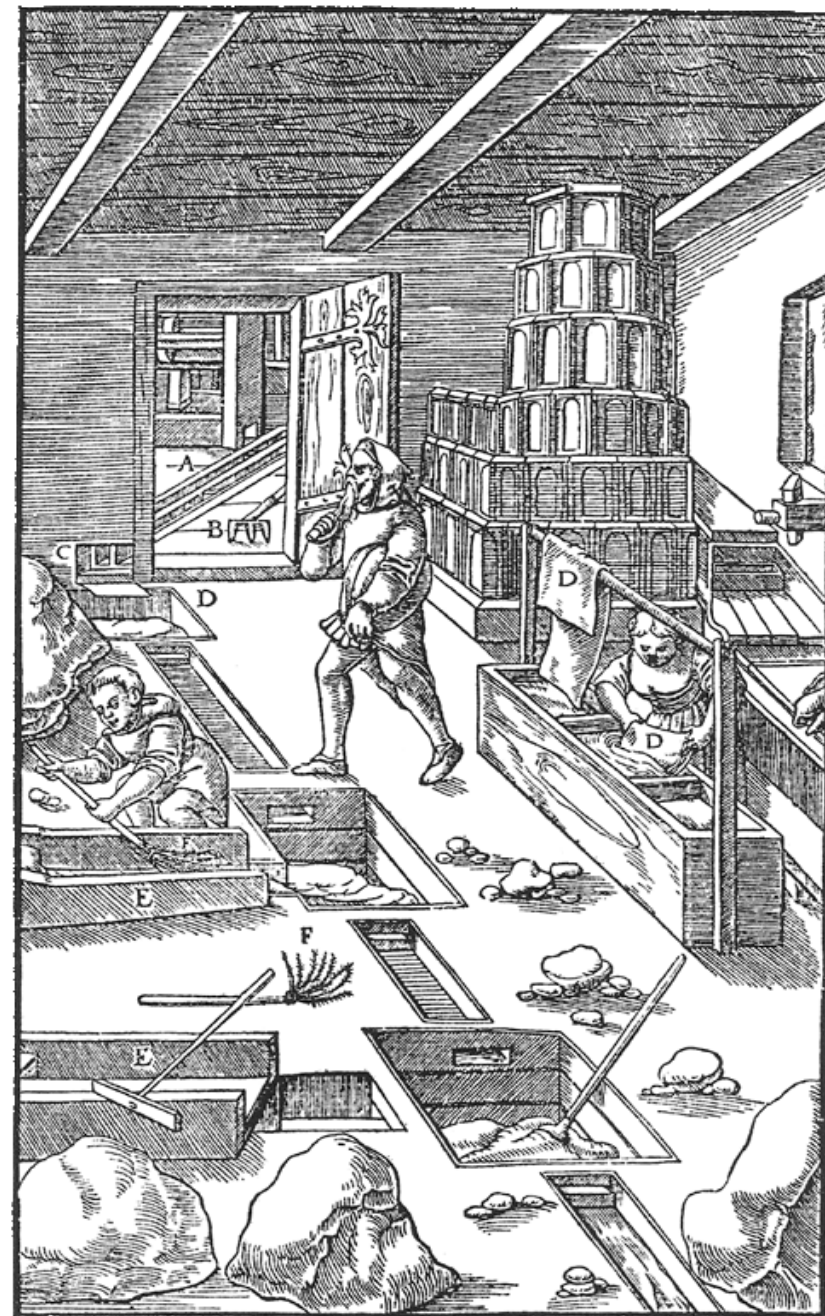
Dřevoryt od Leonharda Becka, 1517.

Splendor Solis, Nürnberg, 1532.

Dřevoryty, "De re metallica", Georg Agricola, 1556.

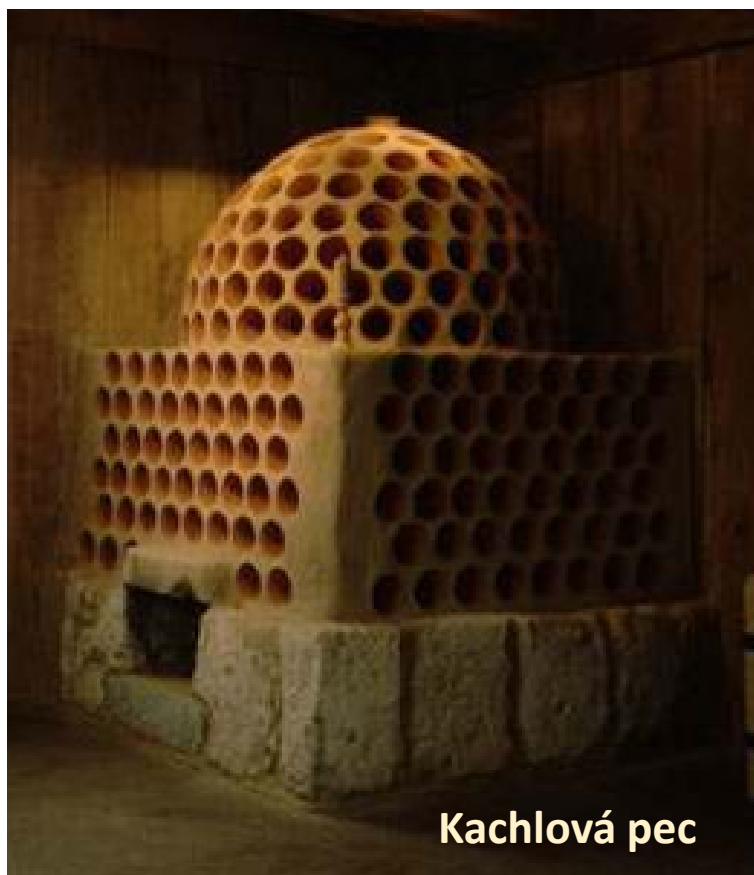

Nádobkové kachle

Přímé a nepřímé vytápění

Komorové kachle

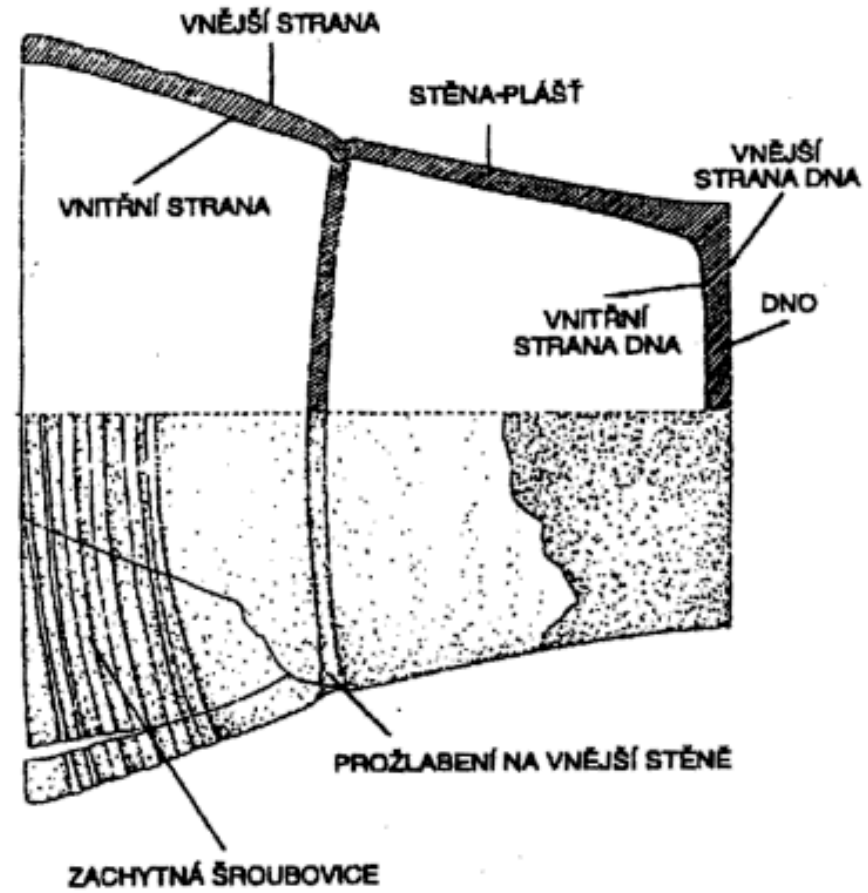
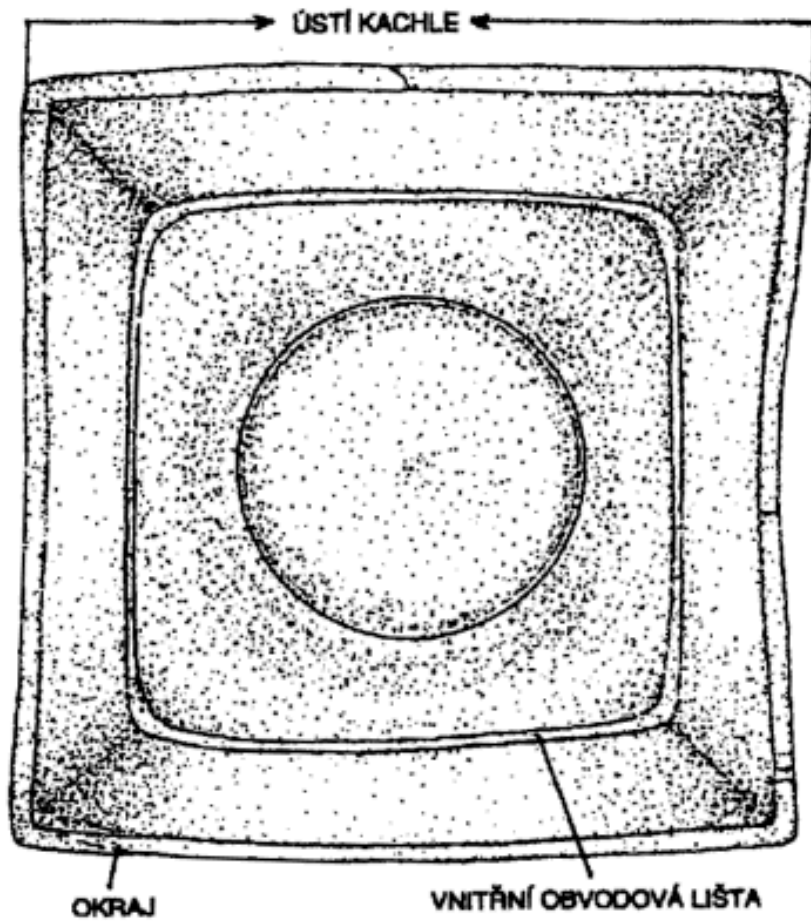

Kachlová pec

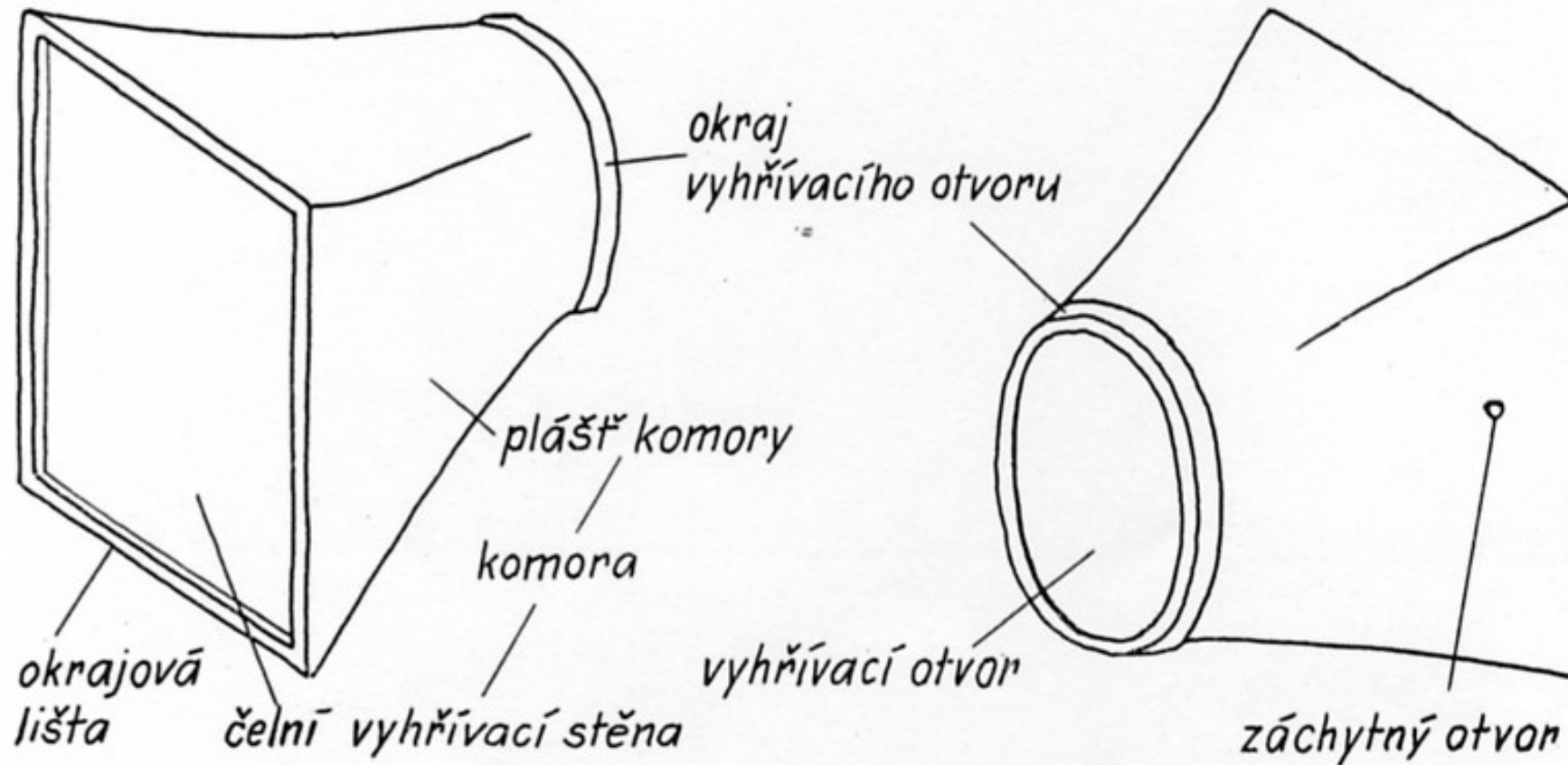

Kachlová kamna

Nádobkové kachle

Komorové kachle

Obr. 14. Schema nejběžnějšího komorového kachle (s komorou kuželovitou).

Nejstarší komorové kachle

- Exempláře **tzv. malého formátu**
- První polovina 14. století.
- Rozměry ČVS: 13 x 13 cm
15 x 15 cm
- Výzdoba:
 - slezská nebo moravská orlice
 - alegorie falešného kazatele
 - dívka s věnečkem

Opava-“drůbeží trh

Dolany-“kartuziánský klášter“

Opava-“stará radnice“

Jihlava-Dominikánská ul.

Ikonografie kachlových reliéfů

1. Náboženské tematika:

- starozákonní motivy
- novozákonní motivy
- svatí
- ostatní motivy s náboženskou tematikou

2. Fantaskní, mytologické a alegorické motivy:

- bájní tvorové
- reálná zvířata
- fantaskní, mytologické a alegorické motivy

3. Žánrové motivy:

- turnaje, lov, boj, galantní scény, tanec, hry

4. Portrétní motivy:

- historické osoby (dynastické portréty)
- šlechtici
- měšťané
- duchovní a náboženští reformátoři

5. Heraldické motivy:

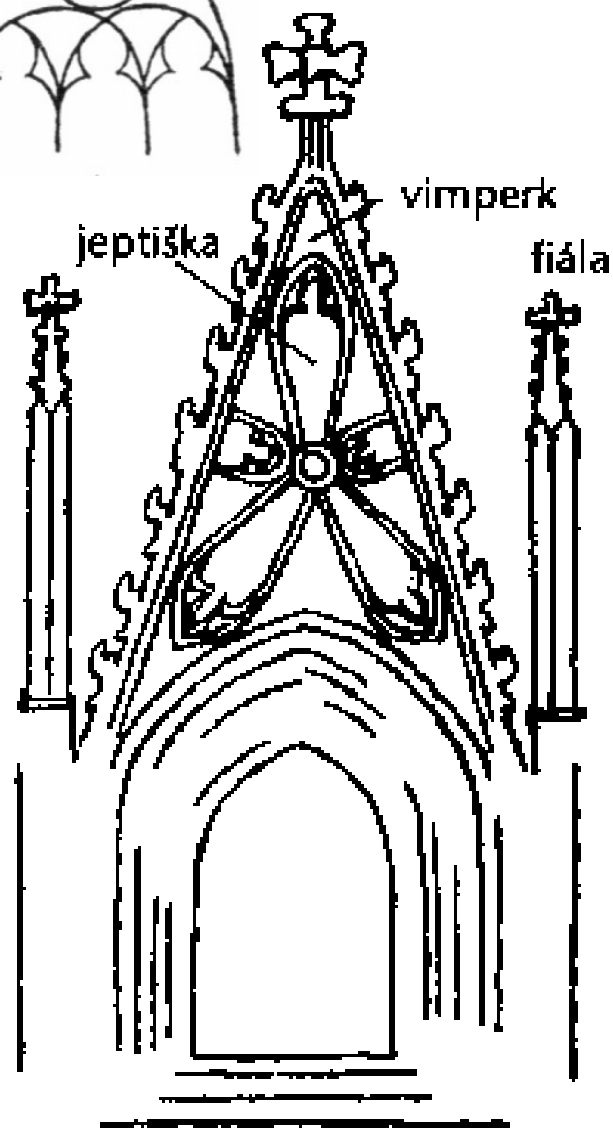
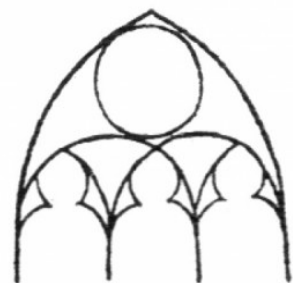
- zemské znaky
- šlechtické znaky
- znaky měst
- znaky řemesel

6. Architektonické motivy: (architektura)

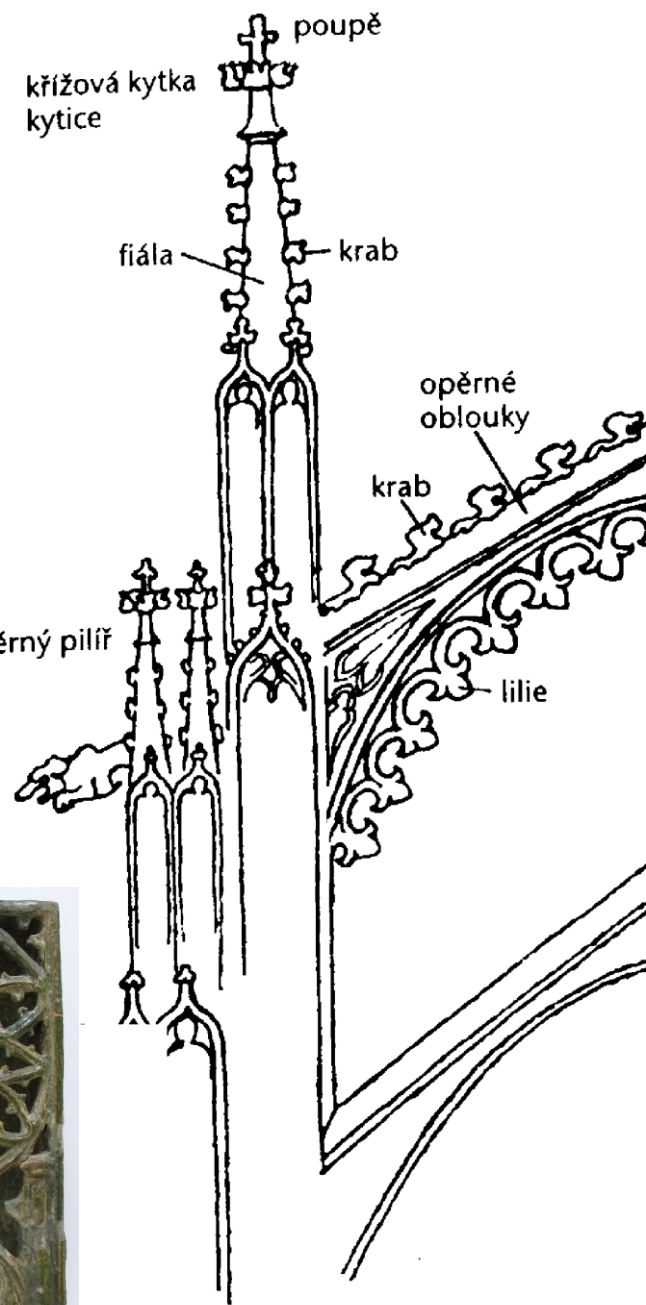
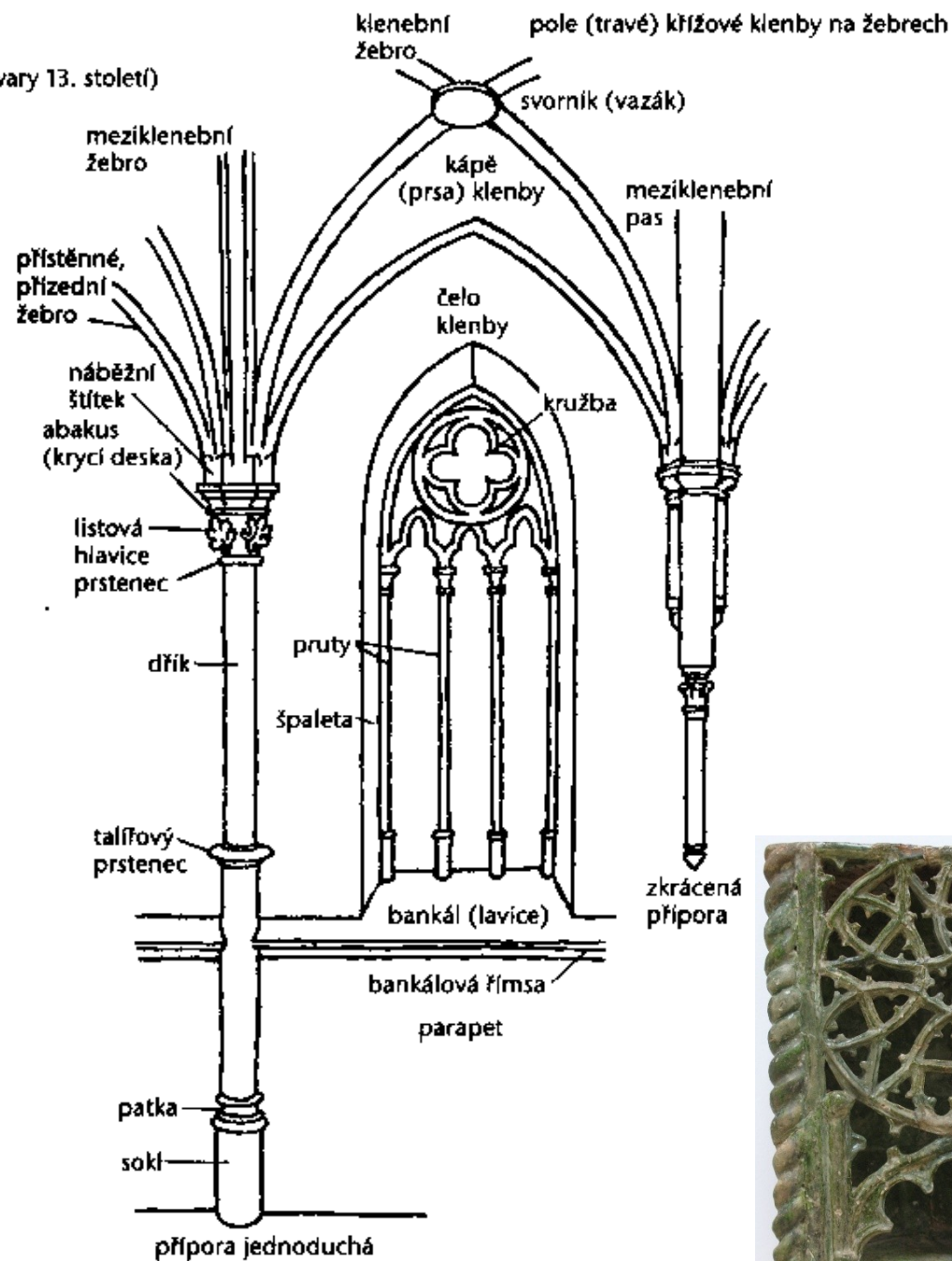
- kružby, portály, vimperky, jeptišky, krabi, fiály, kytky

7. Ornamentální motivy:

- vegetabilní
- figurální
- geometrické

(tvary 13. století)

Mohelnice

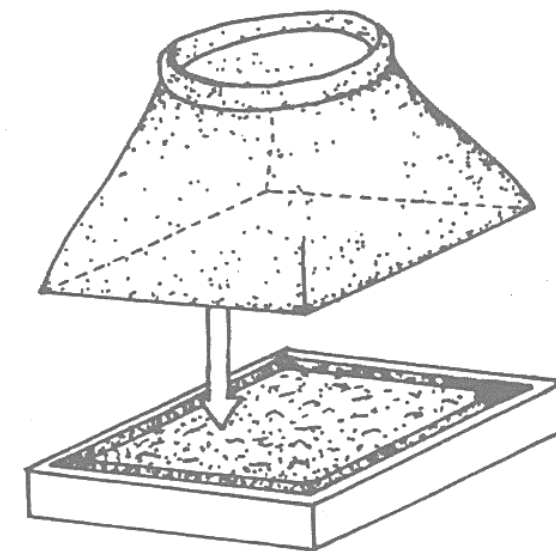
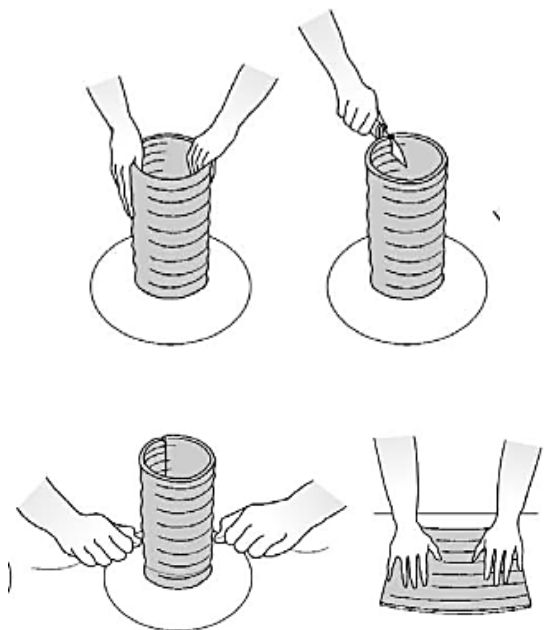
Sezimovo Ústí

Dřevěný pozitiv (a)

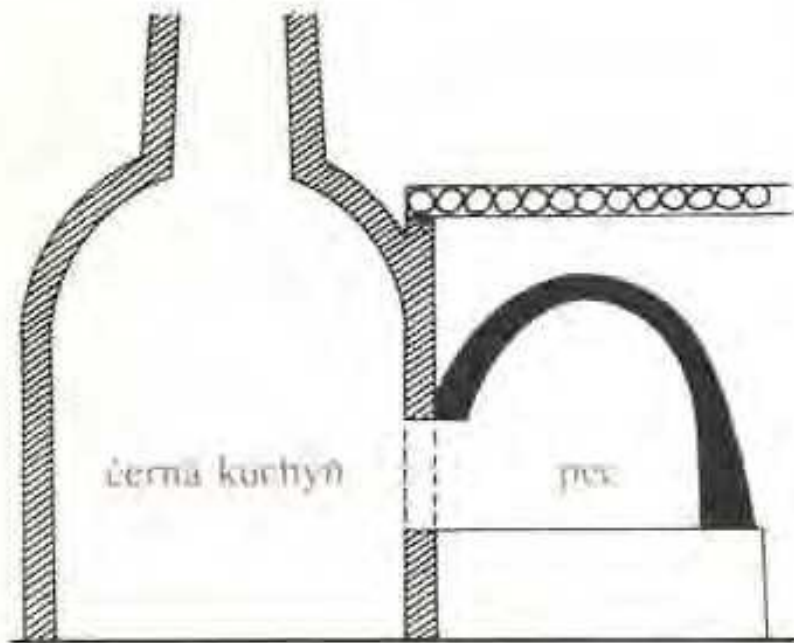

Forma – hliněný negativ (b)

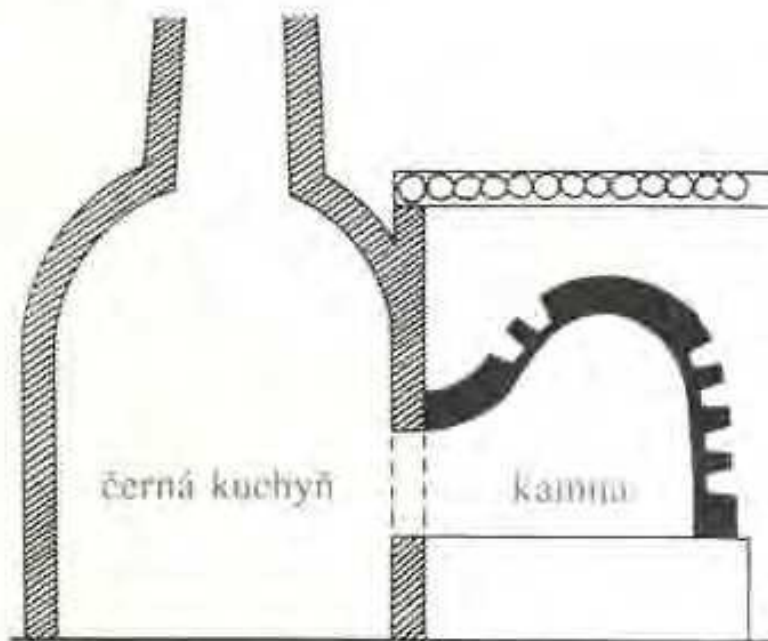

Finální výrobek – hliněný pozitiv (c)

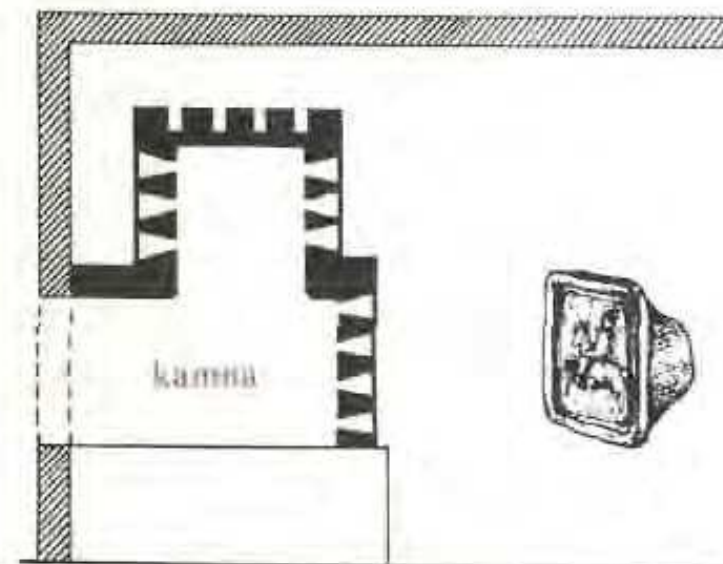
Řez černou kuchyní a
částí světnice s pecí

Řez černou kuchyní a
částí světnice s pecí,
do níž jsou zasazeny
nádobkové kachle

Kachlová kamna z
komorových kachlů

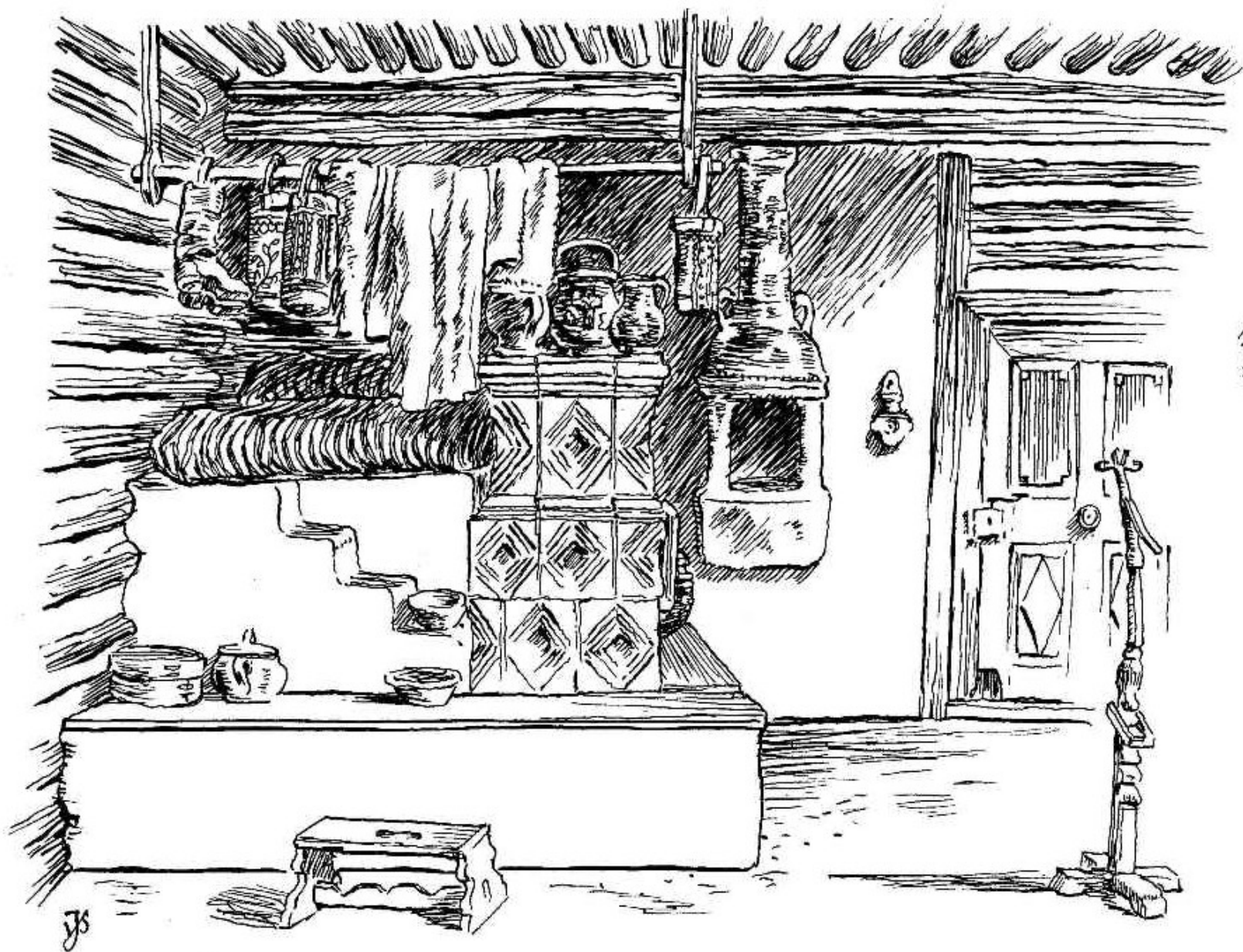
Příprava stravy – Černá kuchyně

Černá kuchyně

- **Místnost** – menší, uzavřená bez oken (kvůli tahu kouře)
- **Umístění** – v prvním poschodí středního traktu domu
- **Osvětlení** – ohniště, krbeček
 - vícha: hořící tříška zastrčená do držadla na zdi
 - lojový kahan (svíce: osvětlení obytných prostor)
- **Topeniště s ohništěm** – v rohu nebo ve středu
- **Ocílka s křesacím kamenem** – k rozdělávání ohně
- **Sekera** – štípání dřeva
- **Dymník** – nad ohništěm (omazán hlínou)
- **Pícka** – k pečení (chleba) nebo sušení (ovoce)
 - vyhřívala se předem
- **Kuchyňské náčiní** – na policích, ve výklencích, na stěnách
- **Popel** – shraboval se dřevěným pohrablem
- **Voda** – ve džberech, přelévала se do džbánů
- **Potraviny** – uchovávány ve spížích a sklepech.

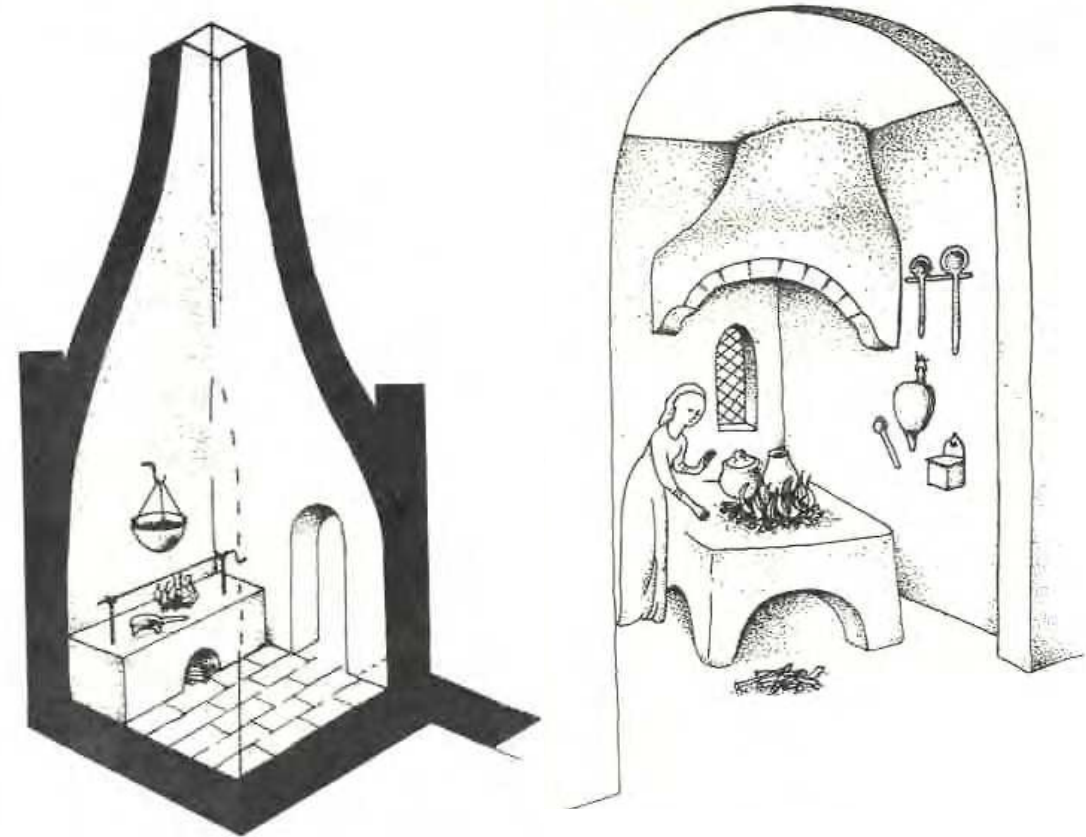
Krbeček

Černá kuchyně

Vesnický dům – kouř šel dýmníkem
do podkroví

Městský dům – kouř šel do komína
(odvozeny z krbů)

Černé kuchyně

- města
- hrady
- kláštery
- vesnice

Jindřichův Hradec

Hrad Seeberg

Hrad Strakonice

Kuchyňské náčiní

- **Hrnce** – zvláště na mléko, sádlo, med
- **Kotlíky** – zavěšené na závěsu
- **Pánve (trojnožky)** – k vaření, pečení
 - do duté rukojetí dřevěné madlo
- **Železný rožeň** – k opékání masa
- **Hmoždíře** – drcení koření
- **Sekáčky, nože** – porcování
- **Dýhované misky, proutěné košíky**
- **Zásobnice a větší hrnce** – skladování luštěnin, obilovin
 - víka se zalévala voskem
- **Sudy a soudky** – dlouhodobější skladování tekutin
- **Skleněné lahve** – skleněné nebo keramické zátky
- **Potraviny** – uchovávány ve spížích a sklepech

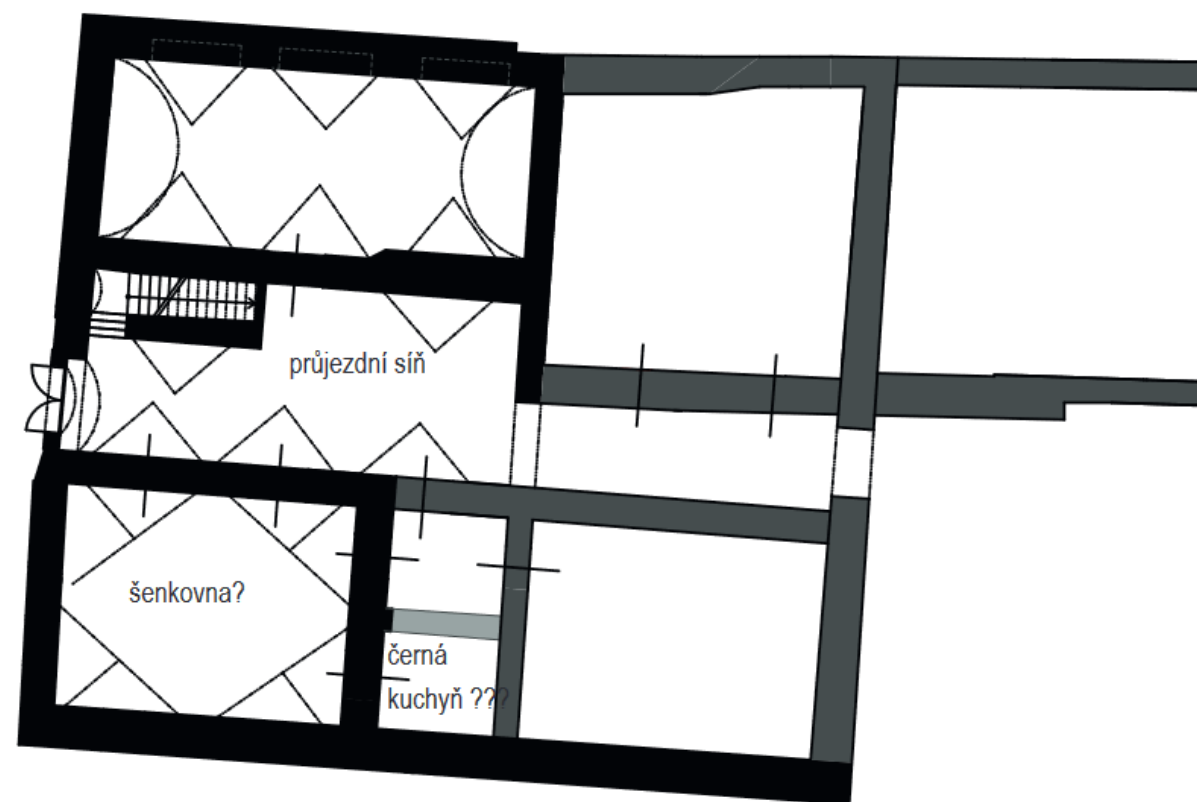

Otevřené ohniště v tzv. černé kuchyni

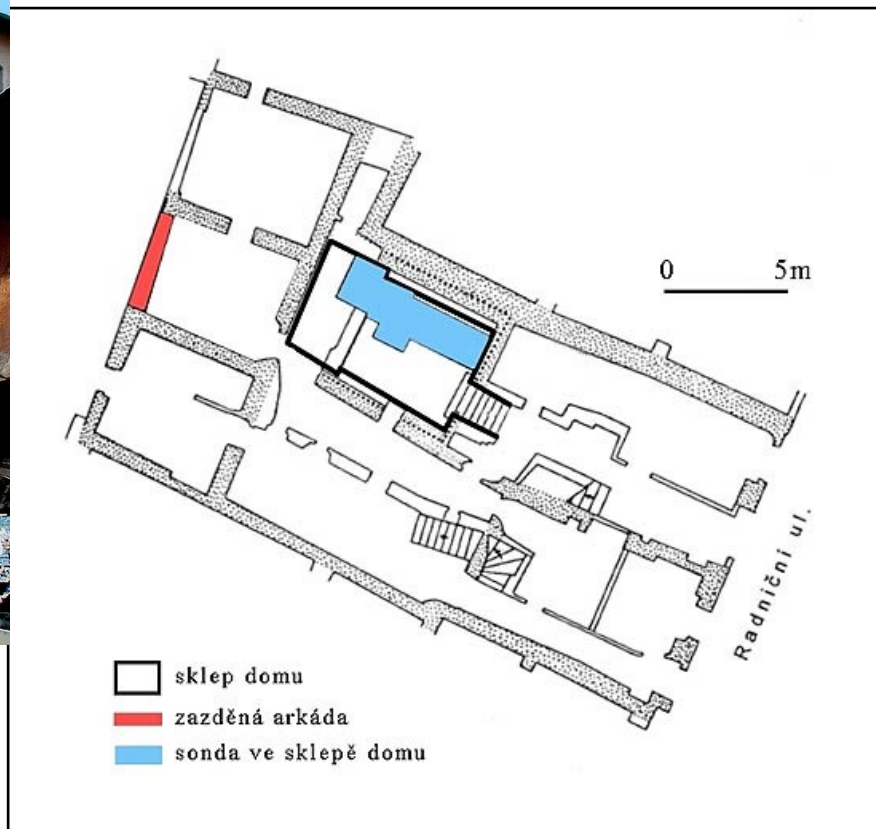
Bývalá radnice ve Veselí nad Lužnicí (16/17. stol.

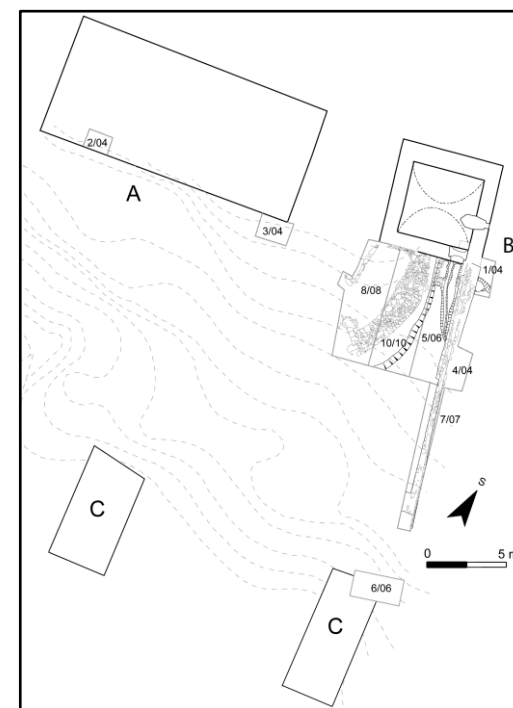
Přízemí

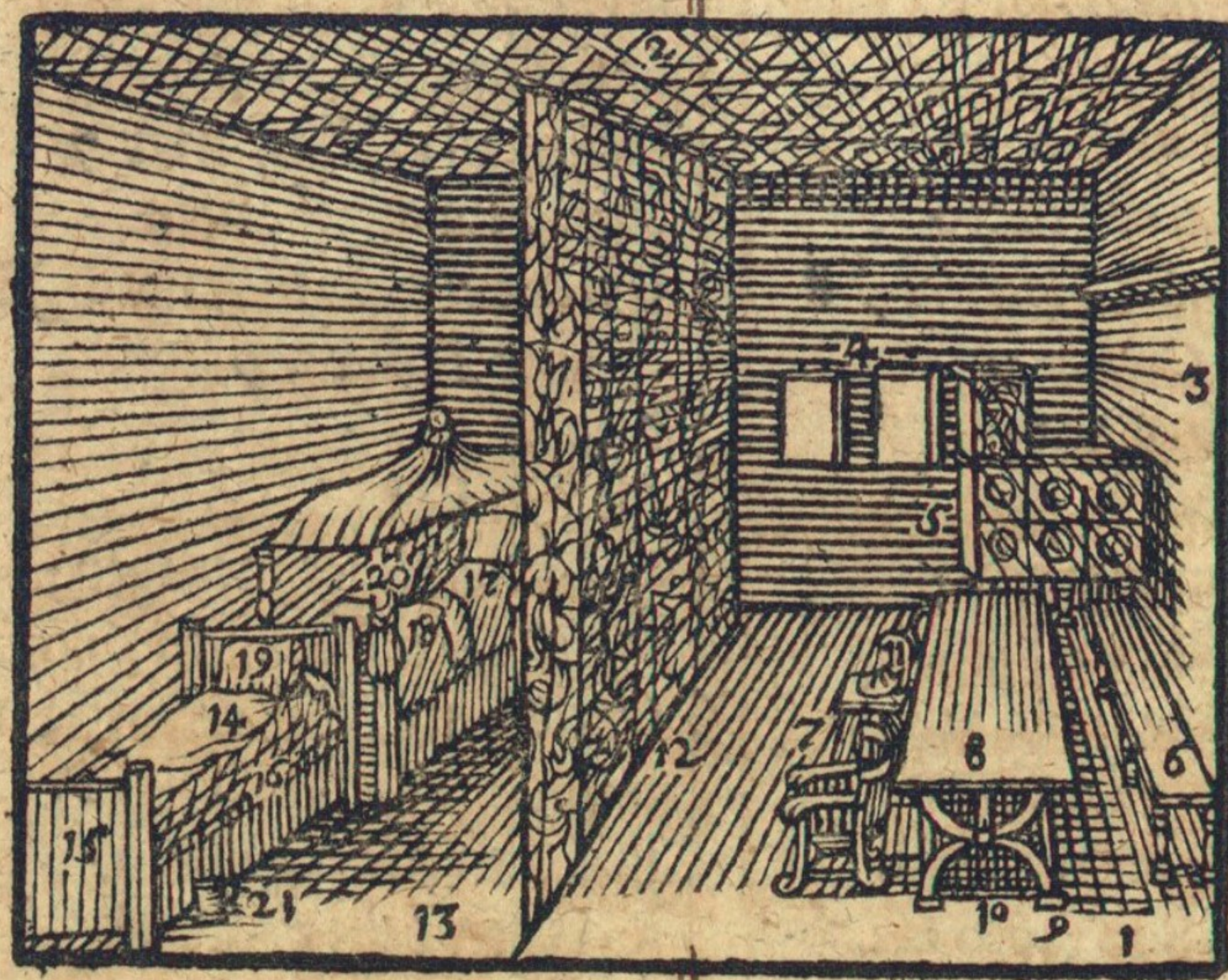
1993/94 – Radniční ul. 27 v Českém Krumlově
 – černá kuchyň v mezipatře domu
 (15./16. stol.)

2004 – 2010: Tvrz v Řesanicích (okr. Plzeň-jih)
 (2. pol. 15. stol.)

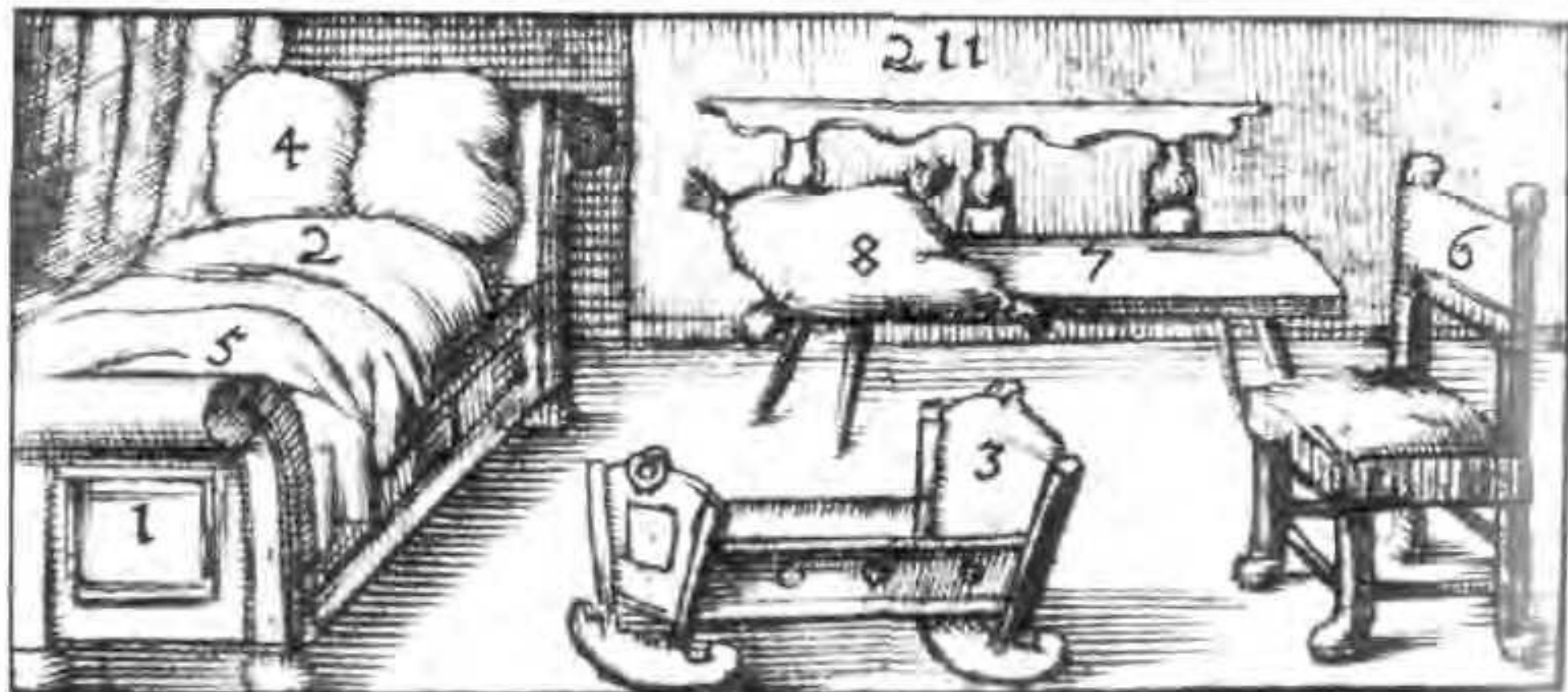
A – palác/sýpka
B – černá kuchyň
C – sklepy dvora

Orbis Pictus Sensualium

Jan Amos Komenský, 1660.

- 5. Kamna
- 6. Lavice (bez opěrky)
- 7. Židle („Sessel“)
- 8. Stůl
- 15. Postel („Spanbette“)
- 16. Postel s nebesy

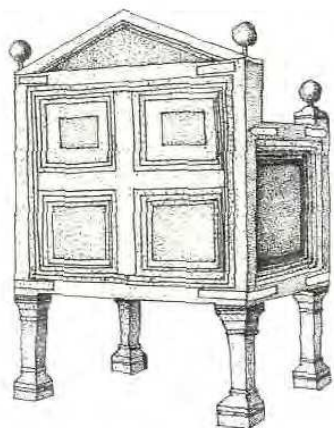
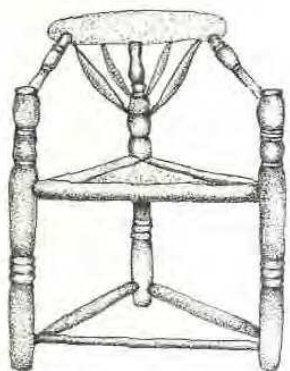
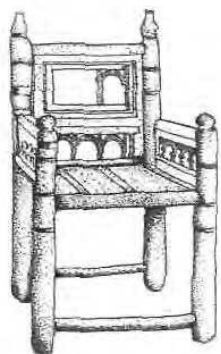
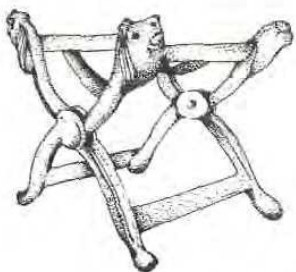
Měšťanský sedací a ložní mobiliár vyobrazený v díle J. A. Komenského *Vestibulum scholasticae eruditionis* (Norimberk 1678).

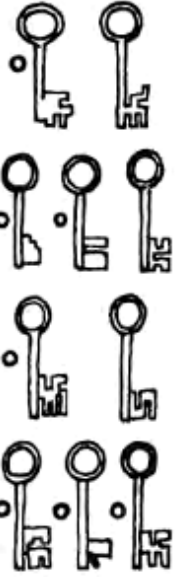
Vnitřní vybavení domácnosti

- **Nábytek** – termín: odvozen od „nabýti“ původně označoval majetek, čili jmění (ne jen mobiliář)
 - vybavení záviselo na movitosti majitele
- **Stůl** – stál v koutě světnice u lavic: shromažďovala se u něj celá rodina
 - deska s nohama spojenýma trnoží
- **Stolice a sedačky** – 14. stol: sedačka pro jednu osobu, od sloupkových v prkenné, s překříženýma nohama
 - 15. stol.: židle (z lat sedile): křesla s opěrkami pro ruce i záda
- **Lavice** – jednoduché z jedné desky (bez opěrek, einfache Bank)
 - s opěrkou zad (Lahnbank/Lehnbank)
 - se zábradlím (Schoßbank): u bohatších vrstev
- **Truhly** – vyráběny řemeslně: vyřezávané, okované (uchovávání cenností), malované: bronzová kování, zámky a klíče
- **Almary** – skříně doplnily truhly: uloženi šatstva, nádobí, potravin aj.

Stolice a sedačky

Lavice s pohyblivým (sklápěcím) opěradlem z Novoměstské radnice v Praze z 15. století (Muzeum hl. m. Prahy, dlouhá 245 cm, v opěradle vysoká 90 cm). Lavice tohoto typu bývaly dosti charakteristickým druhem nábytku od sklonku 14. století. Z písemných pramenů známe i lavice, kterým se říká „spací“ (na jejich desce bylo možno ustlat lože). Přidáním opěradel k bedněným truhlám vznikly truhlové lavice. Účelný tvar pozdně gotických sloupkových, trámkových nebo truhlových lavic objevuje v etnografických pramenech lidového venkovského bytového zařízení ještě v 19. století.

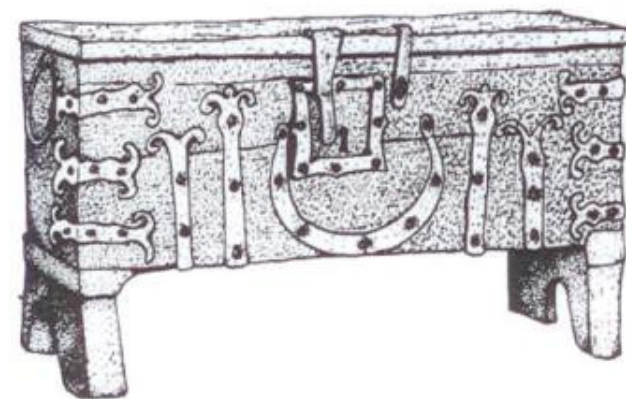
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
2/2 13.													
1/2 14.			+?		+?								
2/2 14. -1420													

Obr. 91: Výskyt klíčů ze Sezimova Ústí v tzv. chronologických horizontech 2/2 13. – poč. 15. století.

- Pozdněgotická truhla z tesaných dubových fošen z Pernštejsného zámku
- Trezor na listiny, smlouvy, zlato a cennosti
- Zabezpečení: petlice a mechanické zámky
- Dendro: 1481
- Restaurováno: 2018

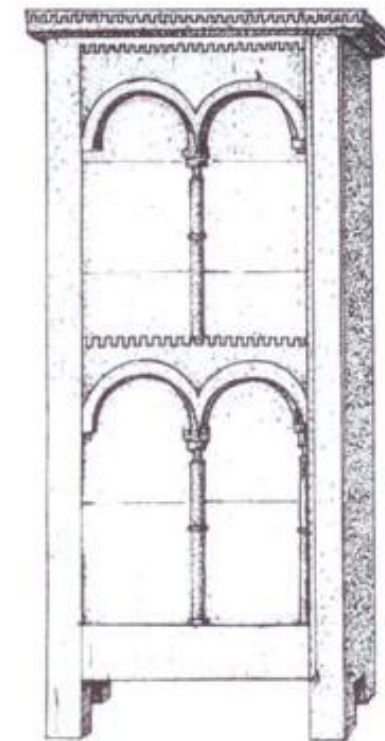
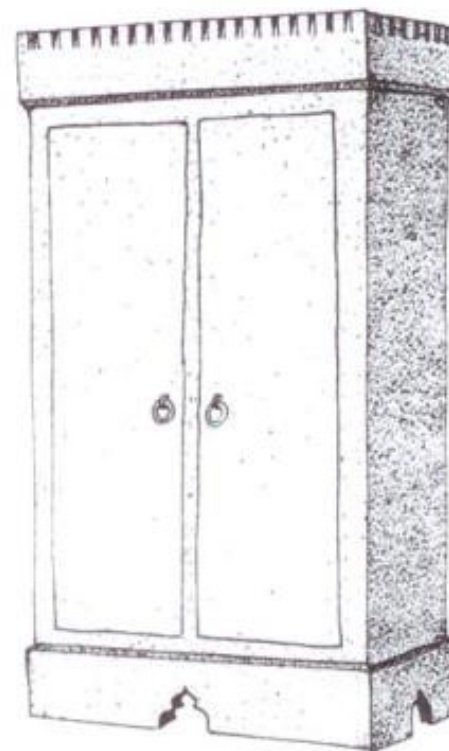
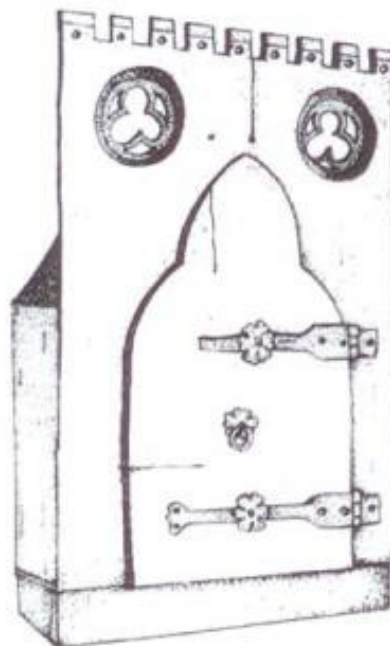

Gotické okované truhly

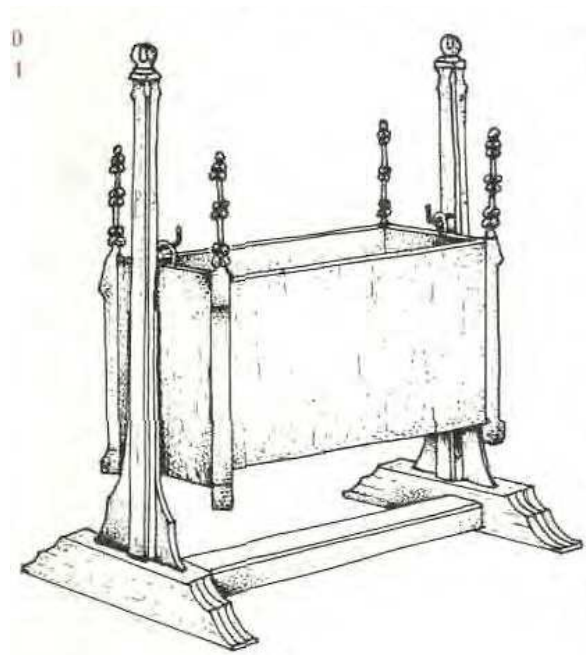
Pozdně gotická skříň z kostela sv.
Bartoloměje v Plzni, konec 15. stol.

Různé typy gotických skříní

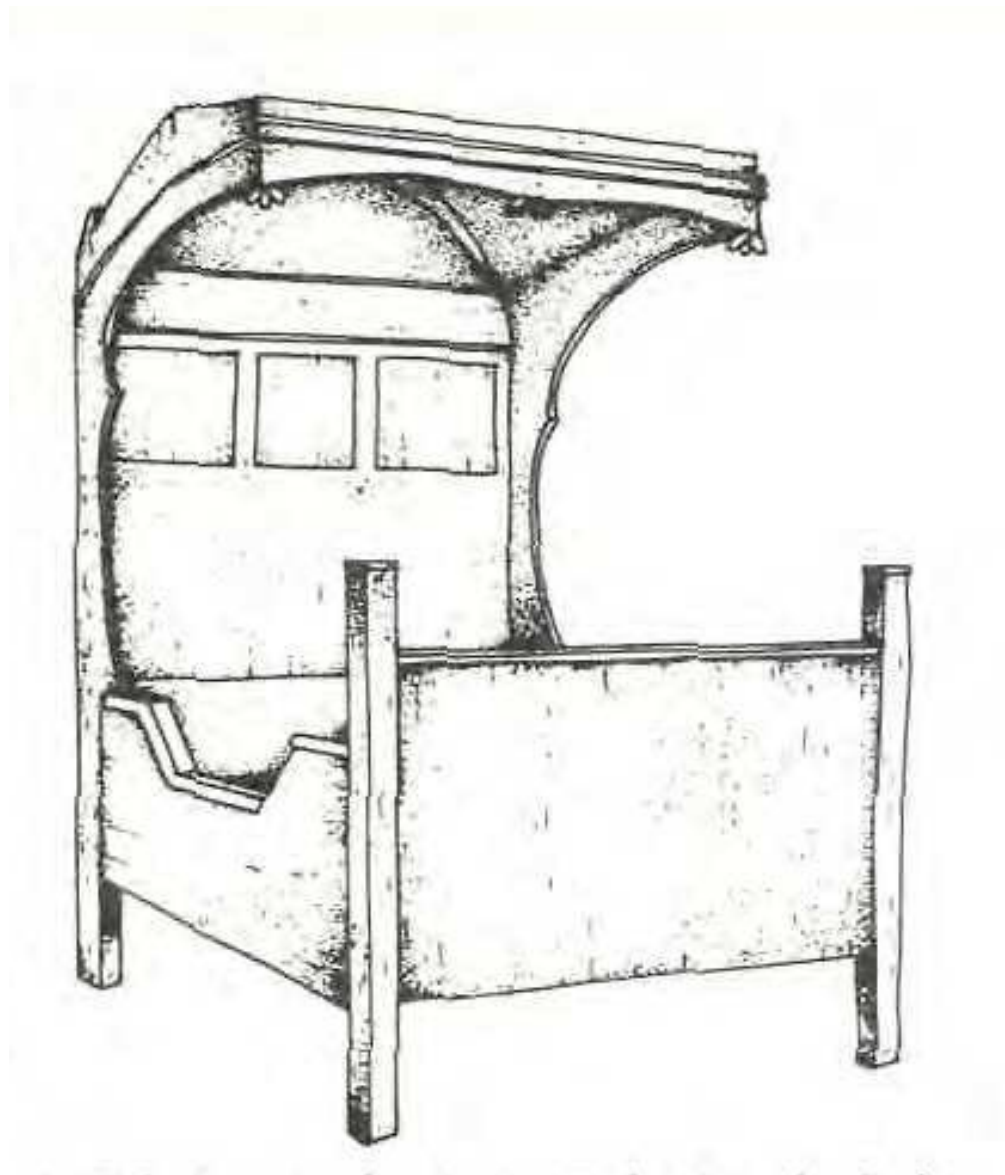
Ložnice, spací komory

- **16. stol.** – v prvním poschodí měšťanských domů
 - přístupné rovněž z horní síně
- **Lůžka** – 14. a 15. stol.: ve výklencích (nikách), obkládány dřevem, zakrývány závěsy
 - různé typy: jednoduchá z prken na sloupkových nohách (pro více lidí)
 - s plnými čely, vysokým pelestmi a baldachýny na podpěrách
 - dětské kolébky a postýlky
 - 16. – 18. stol.: postele s nebesy (Himmelbett)
- **Truhly** – náležely do výbavy ložnic: šatstvo, ložní prádlo
 - šatní komory: výklenky zakryté závěsem
- **Osvětlení** – louče, hliněné nebo železné kahánky (s lojem a knotem), voskové svíčky
 - přenosné pochodně ze smolného dřeva (fakule)

Renesanční kolébka

Vysoké lože

Bible Historiale, Paris, cca 1415.

Domácí hygiena

- Denní péče o tělesnou hygienu.
- **Umyvadlo** – osobní hygiena před jídlem: rozšíření kulturních standardů a nového životního stylu
 - nádržka na vodu a nádoby na nalévání: aquamanile a džbán (hantfas)
 - ve světnici, hodovním sále, v ložnici (ranní a večerní hygiena)
- **Lavabo** – původně liturgický předmět k umývání rukou před proměňováním (prefací)
 - Anton Karl Kisa: označil je jako Hanseschüsse (mylně)
 - Paříž – mísa z Národní knihovny, 2. pol. 11. – první pol. 12. stol.
 - Francie – mísy s výlevkou, zdobené emailem, 13. stol.
 - Ulrich Müller: šest skupin (A–F)
 - 11/12. stol.: nejstarší centrum v Porýní ve Vestfálsku
 - 12/13 stol.: přesun do Polabí a Saska (do pol. 13. stol. se zde zhotovovaly mísy jiného typu)
- **a) kovové** – rovné dno, vodorovně vyložený okraj, s rytou výzdobou i bez ní
- **b) keramické** – jižní Německo: Pforzheim, Heidelberg (15./16. stol.)
- **c) skleněné** – od renesance

Medenice

Die sieben weisen Meister von Hans Dirmstein, 1471

- **a) kovové** – tzv. měděnice: obecně všechny kovové mísy k umývání rukou s vyloženým okrajem
 - z měděného, bronzového nebo mosazného plechu: tzv. **hanzovní mísy** (Hanseschale)
 - **výroba** – sériová: s andělskými postavami, nezdobené
 - zakázková: s bojovníky (Ritterschalen)
 - Vratislav, Ostřihom, Olomouc (5 ks), Plzeň: jímky z nám. Republiky a Riegrovy ul.
 - import: tvrz v Mrázově Lhotě u Ledče nad Sázavou
 - předlohy pro keramické z přelomu 15./16. stol. (Bruchsal)

Vratislav - ul. Oławska

Ostřihom

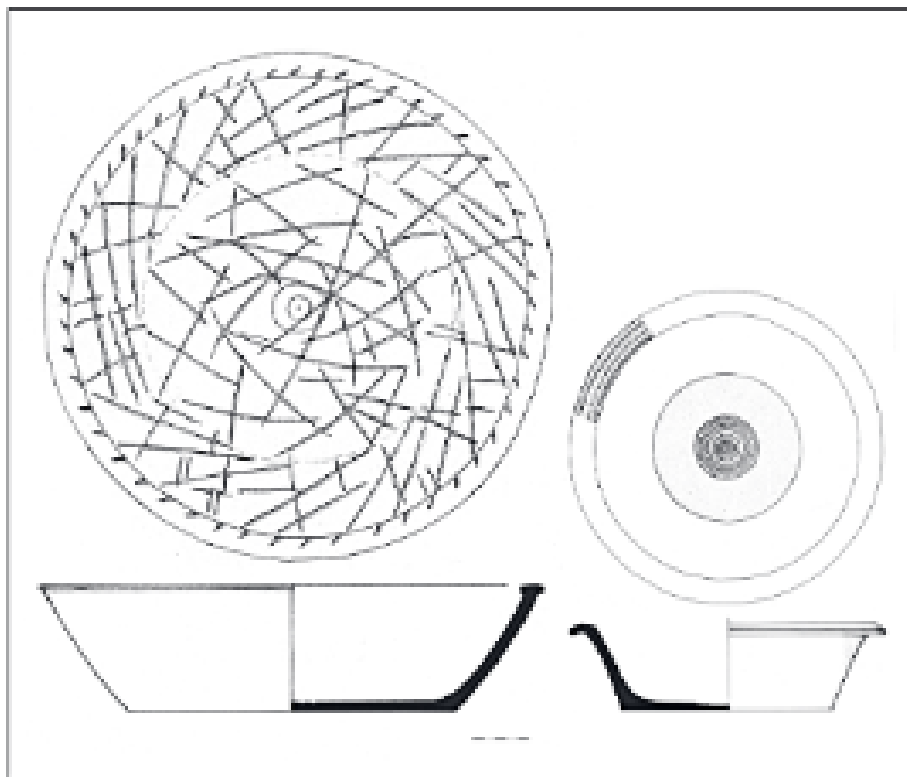
Ústí nad Bečvou
„Hradištěk“

Olomouc – Dómské návrší(?)

Olomouc – Hlavní nádraží: 3 mísy, 12. – 13. stol.

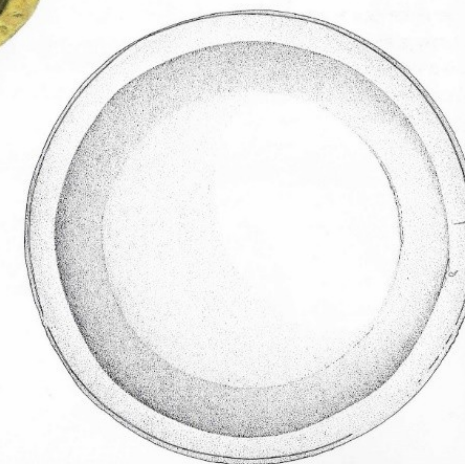
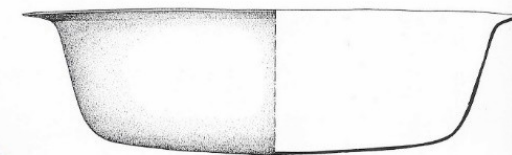
Plzeň - nám. Republiky 33 a Riegrova 3

- **b) keramické** – kónické stěny rovné dno, vyložený okraj
 - jako umyvadlo používány větší mísy
 - jižní Německo: Pforzheim, Heidelberg (15./16. stol.)

Opava, ulice Mezi Trhy (vnitroblok Drůbeží trh)
první polovina 15. století
výška: 6 cm, průměr: 19 cm (okraj), 17 cm (dno)
mosaz (cca 83,5 % mědi; 15,3 % zinku; 0,8 % olova)
NPÚ, ÚOP v Ostravě, inv. č. 50/05-142/510
foto T. Ott, kresba I. Tichá

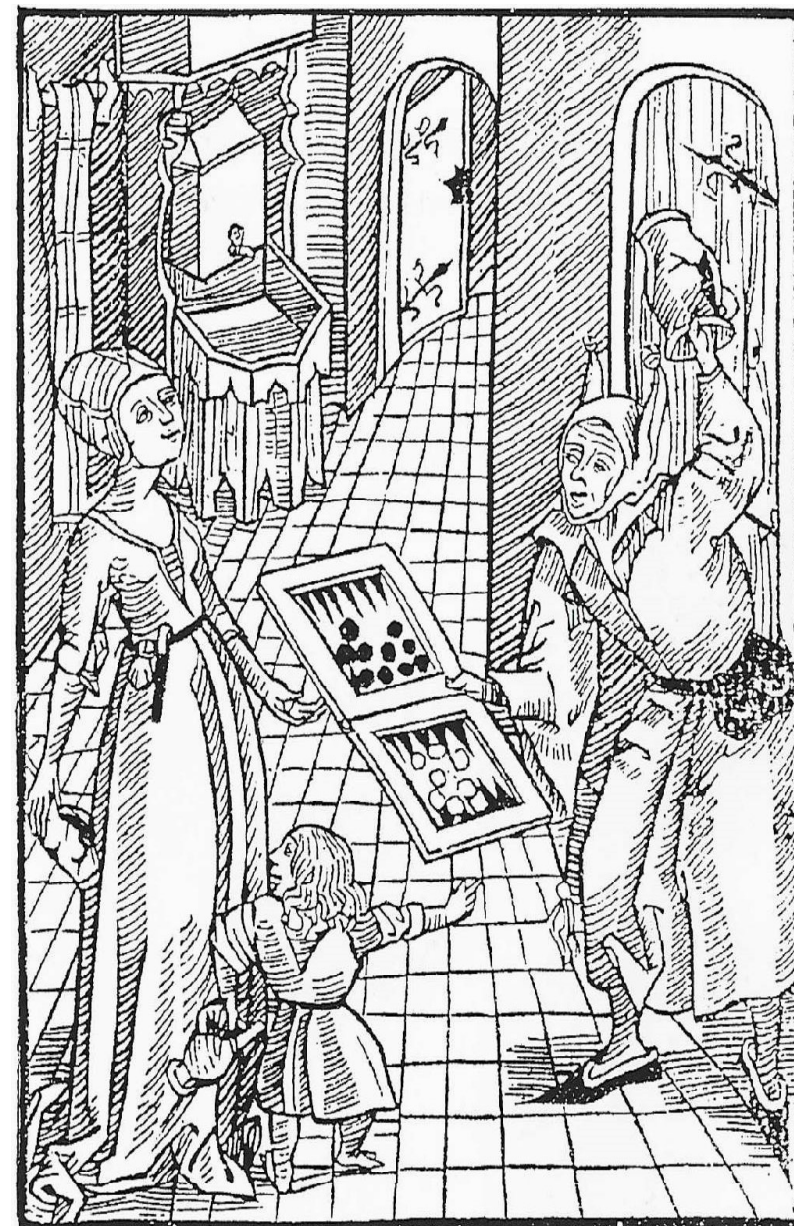
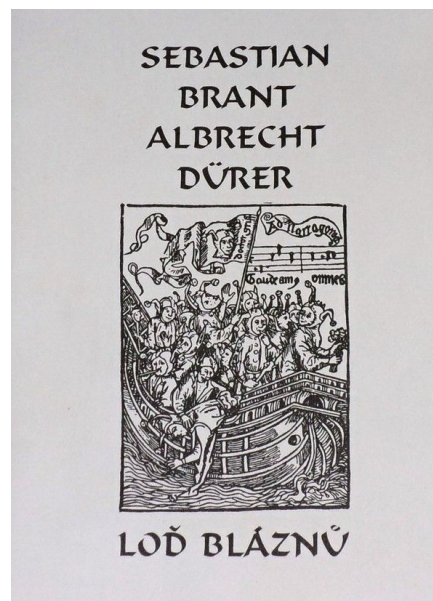
Opava – Mezi Trhy
1. pol. 15. stol.

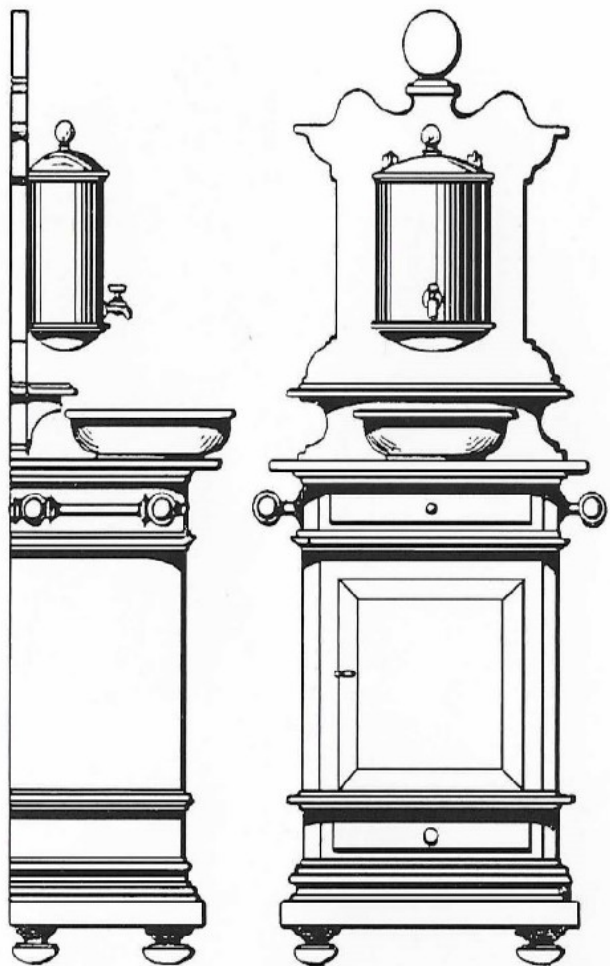
5

Brno-Mečová 2, 2. pol. 14. – poč. 15. stol.

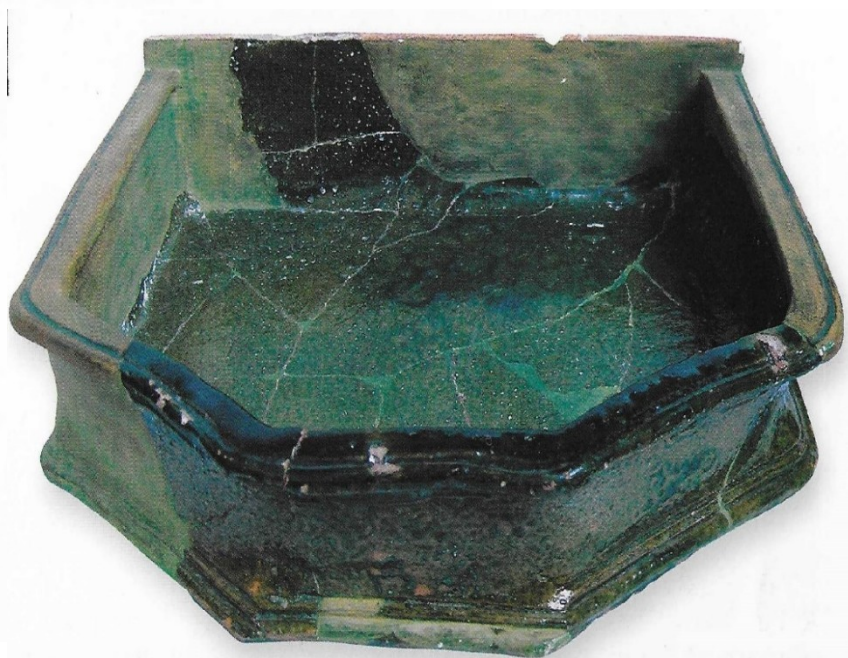
- **Dřevěné skříňky** – od středověku
- **Nástěnné skříně:**
 - dřevěné podstavce pro vkládání lavab
 - někdy součást obložení stěn
(kvůli chladu: podhůří Alp)
- **Od 2. pol. 16. stol.:**
 - keramická umyvadla bohatě zdobena
 - tordovaná ucha: Kelheimu an der Donau, Neunkirchen
 - plastické dekory, glazování, fajánse, kamenina
 - náměty: náboženské
heraldické
mytologické: Bruchsal, Neunkirchen – tritoni, podle Berniniho
kašny v Římě: 1640
- **Domácí lázně** – kotel na vodu zabudovaný do kachlových kamen

Lod' bláznů (Das Narrenschiff), 1494.

Nádržka bývala upevněna na zdi
nebo v dřevěné skříni
(vyobrazení skříňového umývadla
v Ottově naučném slovníku)

České Budějovice – radnice, 17. stol.

Opava – Krnovská, poč. 17. stol.
Nádržka na vodu a kohoutek

- **Zrcadla** – soustružená kruhová deska, uvnitř:
 - a) skleněná
 - b) kovová leštěná fólie (Metallspiegels)
- typy: a) závěsná (s otvory)
 - b) přenosná (položená)
 - c) kapesní (menší rozměry)
- materiál: dřevo (smrk, jedle, zimostráz), kov

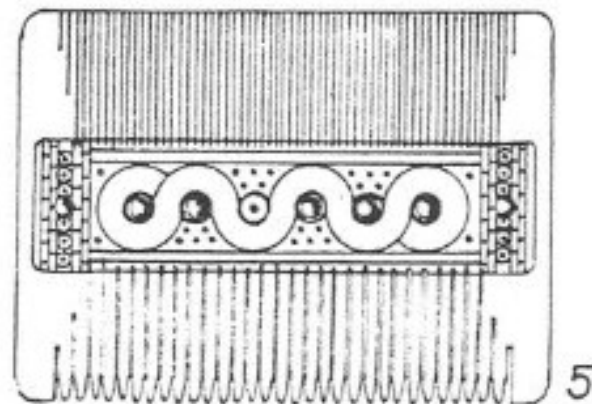
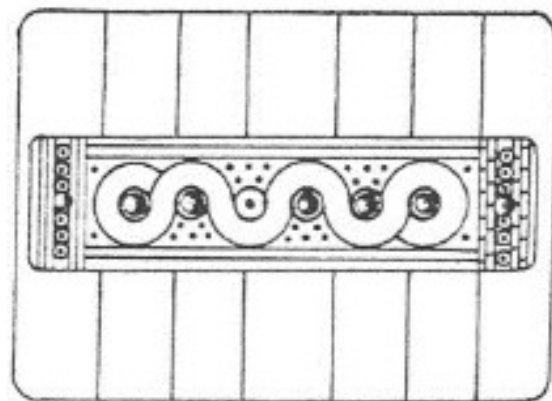
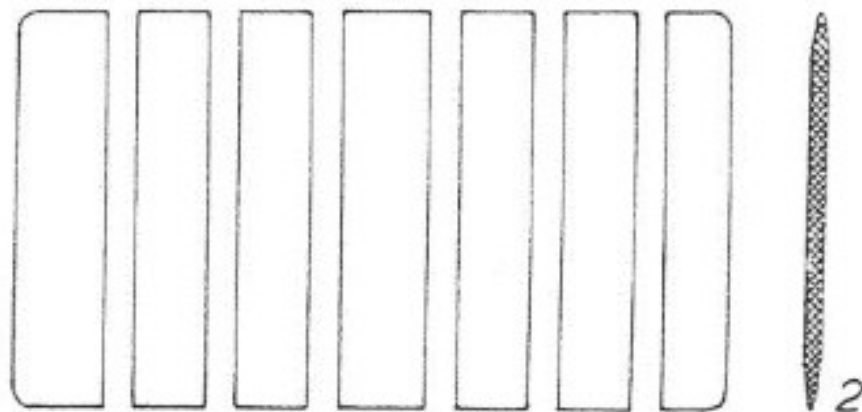
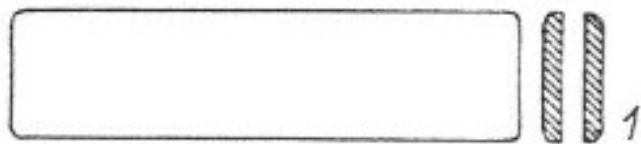
Obr. 6. Zrcadlo, Plzeň č. p. 207, Riegrova 3, odpadní jímka 1 (inv. č. HA28521). Foto I. Michnerová.

- nálezy: Plzeň: ul. Riegrova (Ø 23,5 cm, síla 1,3 cm), jímky: Pražská, Dřevěná ul. aj.
- kapesní: Kostnice, Lübeck, Rostock
 - Litoměřice (destička z parohoviny, 1150–1250)
 - Olomouc – Denisova ul. (terčík ze žl. Kovu, 2. p. 13. – poč. 14. stol.)

- **Hřebeny** – kosmetické prostředky vyšší hygieny
- ..
 - oboustranné
 - jednostranné (ohdobné)
 - dřevěné (zimostráz), kostěné, kovové
 - Plzeň, Olomouc, Opava

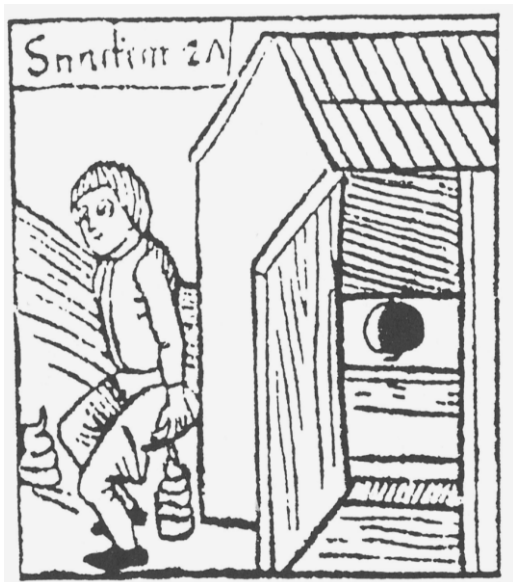
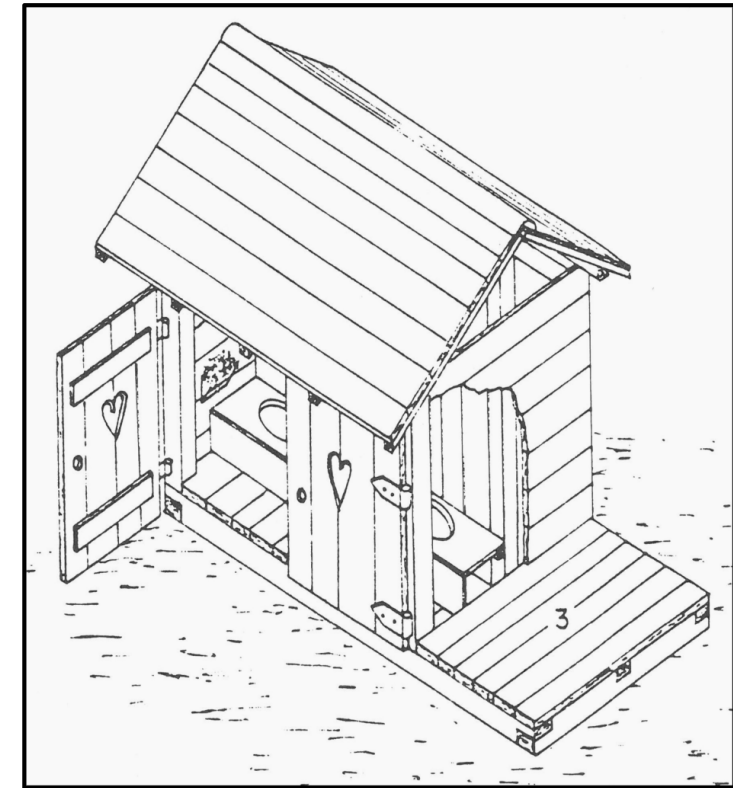
Výroba hřebene

Fekální odpad

Rekonstrukce
e
jímky
z Basileje.

- **Jímky** – likvidace exkrementů
- **Latrína** (záchody) – a) v interiéru domu
 - b) mimo dům u stěn: v zadních traktech (Curych)
prevéty, přístavky
- **Záchodová prkénka** – Anglie: York, Německo: Kostnice a Höxter, Polsko: Nisa
 - 14. stol.: Olomouc (2000)
 - 15. stol.: Plzeň, Rooseweltova ul. (1977), d. 1,5 m

Olomouc – Dolní nám.

Plzeň – Rooseweltova ul.

Kronika curyšského faráře
Johna Wicka, 1565.

Prevét, 15. stol.

Nočník

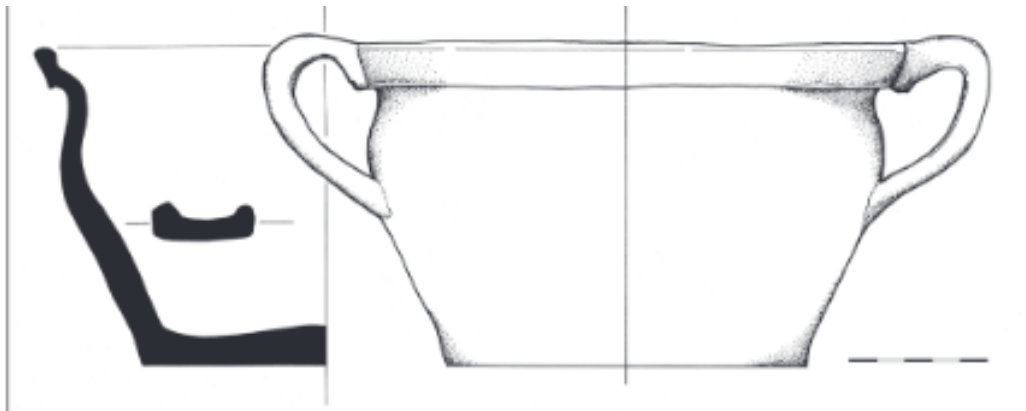
- **Měšťanské domácnosti** – od středověku, oblibu získaly 16. stol.
- **Tvary** – pozdně středověké připomínaly kónické hluboké hrnce s vnitřní glazurou a mohutným uchem (Pforzheim).

Cheb – 14. stol.

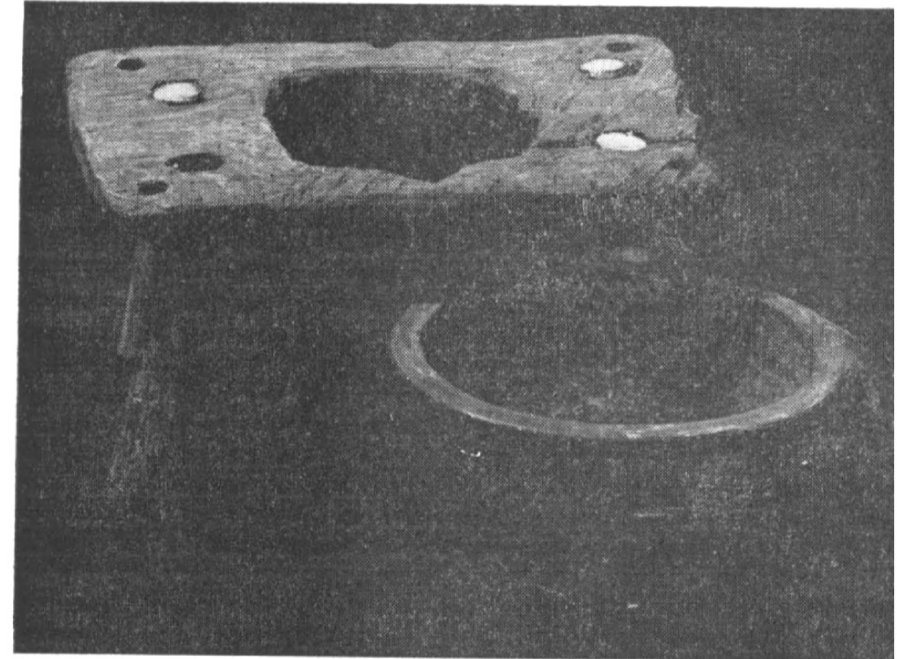
Plzeň – Bezručova ul., 14. – 15. stol.

Strachotín – dva celé nočníky válcovitého tvaru se široce vyloženým okrajem a protilehlými uchy

- vně režné, uvnitř narůžovělá transparentní poleva
- datování: 1610 (1612) a 1619 (1620)
- na dně jednoho se nacházela rytá značka

Obr. 3. Nočník. Plzeň č. p. 176/175, Bezručova 24/26, odpadní jímka 1 (inv. č. HA19405).

Obr. 7. Cheb, studně v Mincovní ulici. Dětská stolička s nočníkem. Foto J. Dytrych.

Literatura

- **Bílková, T.** Pozdně středověká lázeň na vltavském břehu Nového Města pražského. Příspěvek k osobní hygieně obyvatel středověké Prahy. Rkp. nepubl. magisterské práce na Ústavu pro archeologii, ved. práce Mgr. V. Kašpar, Praha 2018.
- **Blažíček, Oldřich Jakub – Kropáček, Jiří**, Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění. Praha 1991, 2013.
- **Braudel, Fernand**, Kultura materialna, gospodarka a kapitalizm XV–XVIII w., I–III, Warszawa 1992.
- **Ladislav Čapek a kol.** Vrcholně a pozdně středověká keramika v českých zemích. Výroba – Regionalizace – Metody – Interpretace. Plzeň 2022.
- **Dudková, Veronika – Orna, Jiří**, 2013: Osobní hygiena v plzeňských domácnostech na sklonku středověku, Archaeologia historica 38, 557–568. Brno.
- **Dufková, Ludmila**, Osobní hygiena na šlechtických sídlech: [katalog výstavy pořádané 19.6.-30.9.2003 v kočárovně Státního zámku Vranov nad Dyjí]. Brno 2003..
- **Kowalski, Krzysztof Maciej**, Artefakty jako źródła poznania. Studium z teorii nauki historycznej, Gdańsk 1996.
- **Krueger, Ingeborg**, Glasspiegel im Mittelalter. Fakten, Funde und Fragen, Bonner Jahrbuch 190, 1990, 233–313.
– Glasspiegel im Mittelalter II. Neue Funde und neue Fragen, Bonner Jahrbuch 195, 1995, 209–248.
- **Mezuliáníková, A.** Hřebeny ve středověku: archeologicko-kulturně-historická studie. Nepubl. rkp. dipl. Práce, UPRAV FF UK Praha 2015..
- **Nováček Karel – Široký, Radek**, Prvních sto let. Počátky Nové Plzně z pohledu archeologie, Minulostí Západočeského kraje XXXIX, 2004, 7–51.
- **Petráň, Josef, a kol.**, Dějiny hmotné kultury I/1.2, II/1.2, Praha 1985, 1995, 1997.
- **Ruizová, Libuše**, Očista ducha i těla: tělesná hygiena v kulturní historii. Praha: Národní památkový ústav, generální ředitelství v Praze, 2013.

- **Sedláčková, Lenka – Hložek, Martin**, Aquamanile a konvice se zoomorfními výlevkami. In: Loskotová, I. (ed.), Zdroje a šíření vybraných komodit keramické produkce vrcholného a pozdního středověku. Brno 2021, 350–372.
- **Smith, Virginia**, Clean. A History of Personal Hygiene and Purity. New York 2007.
- **Vokáčová, Věra**, Lavabo-flakon: hygienické a toaletní náčiní pěti staletí. Praha (nedatováno).